

Alevîlik Bektâşîlik Hakkında Tartışmalı Kavramlar

Controversial Issues on Alevism and Bektashism

İbrahim Babür GÜNDOĞDU

Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul/Türkiye
PhD Student, Marmara University, Institute of Social Sciences, İstanbul/Türkiye
baburgun@mail.com | orcid.org/0000-0001-9887-9495 | ror.org/02kswqa67

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü	Article Type
Araştırma Makalesi	Research Article
Geliş Tarihi	Date Recieved
24 Mart 2022	24 March 2022
Kabul Tarihi	Date Accepted
16 Haziran 2022	16 June 2022
Yayın Tarihi	Date Published
30 Haziran 2022	30 June 2022

İntihal Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımı ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned with iTenticate software. No plagiarism detected.

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (İbrahim Babür Gündoğdu).

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (İbrahim Babür Gündoğdu).

CC BY-NC-ND 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır.

Licensed under CC BY-NC-ND 4.0 license.

Atıf | Cite As

“Gündoğdu, İbrahim Babür. “Alevîlik Bektâşîlik Hakkında Tartışmalı Kavramlar”. *Kader* 20/1 (Haziran 2022), 418-437. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.1093027>”

Öz

Araştırmada Alevilik konusunda dikkat çeken tartışmalı kavramları ele almaya çalıştık. Yıllardır çeşitli makale ve çalışmalarda tartışmalı kavramların artış gösterdiği dikkatimizi çekmiştir. Özellikle heterodoksi, ortodoksi, senkretizm vb. başlıca kavramların Alevilik çalışmalarında temel tartışma eksenini olarak öne çıktığı görülmüştür. Ancak bu kavramların ne olduğu bilinmeden "Alevilik bir heterodoksidir, Alevilik bir senkretizmdir" şeklinde sloganlaşma eğilimiyle kurulan cümleler Aleviliği bambaşka mecralara sürüklenmektedir. Bu noktadan hareketle Alevilik araştırmalarında karşılaşılan belli başlı platform kavramları ve tartışmaları ele almaya çalıştık. Özellikle yine Batı'nın ürettiği spekülasyonlar çevresinde oluşan, gündem yaratan tartışmalı kavramların ele almaya çalıştık.

Osmanlı Safevî rekabeti, Avrupa'nın ilgisini çekmiş, bu alanda araştırma ve bilgilerini arttırma yoluna gitmiştir. Hatta bu alanda bugün bile dengi olmayan bir literatür ortaya çıkmıştır. Zamanla oluşan bu literatür modern Alevilik araştırmalarında başvuru kaynağı olagelmıştır. Bu çalışmalar, kısmen objektif olsa da kaleme alan elçi, din adamı, gezgin ve araştırmacılar almış olduğu eğitim, gelmiş olduğu kültürel, dini siyasi perspektifinin etkisinden kurtulamamıştır. Zamanla günümüze aktarılan bu birikim diğer kuşaklara devredilerek bir algı geleneği oluşturmuştur. Bununla beraber her dönemin üretmiş olduğu bilgi ve metot değişimleri de eş zamanlı olarak bu literatüre yansımıştır. Bu kapsamda Alevilik konusunda araştırma ürünleri siyasi politizasyon ve yönlendirme faaliyetlerinde bilgisel altyapını oluşturmuştur.

Avrupalıların uzun zamandır devam eden bu ilgileri neticede yeni kavramların ortaya çıkmasına, kendi zaviyelerinden bazı değerlendirmeler yapmalarına imkân vermiştir. Aleviliğin sistematik bir teolojisinin olmaması, şifâhî ve geleneklere dayalı, mitolojik bir teolojik anlayış olması yapısı sebebiyle tanımlama hususunda uzlaşma sağlanamamıştır. Bunun doğal sonucu olarak Alevilik farklı kişi ve gruplarca tanımlanma yarışı içinde olmuş ve her biri kendisinin en doğru olduğu inancıyla faaliyette bulunmuştur. Böylece Alevilik herkesin söz söyleyebildiği ve her bir şahsın kendini mutlak hakikatte hissettiği bir alan olmuştur. Yöntem olarak önde gelen tartışmalı kavramları güncel karşılıklarıyla somut bir şekilde incelemeye çalıştık, böylece araştırmacıların zihninde somut karşılık bulmasını hedefledik. Ayrıca gündemi belirleyen geçmişte ve günümüzde temayüz etmiş çalışmaları da ele almaya çalıştık. Böylece Alevilik hususunda çıkan tartışmalı kavramların genel manzarasını ortaya koymaya çalıştık. Aleviliğin içinde bulunduğu bu durum, tarihi süreçte, oryantalist (George White, Irène Mélikoff, Marcus Dressler..) araştırmacıların da dikkatinden kaçmamış, siyasi, ideolojik, dini ve diğer saiklerle bu alana ilgi göstermişlerdir. Bunu yaparken de kendi Hristiyanlık, Musevilik tarihinde karşılık bulan kavramları Alevilik alanında kullanma yolunu tercih etmişlerdir. Bu araştırmacılar köken itibarıyla ait oldukları Hristiyanlık, Musevilik gibi kültürlerine ait tarihi anlayış kalıplarını Aleviliği yorumlamada yöntem edindiler. Tüm bu yaklaşımlar, Aleviliğin doğru algılanmasını engelleyerek, zihinsel karmaşa ve kaos ortamına yol açmaktadır. Aleviliğin hak ettiği bilimsel anlayıştan uzaklaşmasına sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Alevilik, Bektâşilik, Heterodoksi, Ortodoksi, Senkretizm.

Abstract

In the present study, we tried to deal with the controversial concept of Alevism. Over the years, it has drawn our attention that controversial concepts have increased remarkably in various articles and studies. Especially heterodoxy, orthodoxy, syncretism, etc. It has been seen that the main concepts come to the fore as the main discussion axis in Alevism studies. However, without knowing what these concepts are, Alevism is being dragged into completely different channels with the tendency of slogans such as "Alevism is heterodoxy, Alawism is syncretism". From this point of view, the need to deal with controversial concepts that create the hidden agenda has emerged. From this point of view, we tried to deal with the main platform concepts and discussions encountered in Alevism studies. In particular, we tried to deal with the controversial concepts formed around the speculations produced by the West and that create the hidden agenda.

The Ottoman Safavid rivalry attracted the attention of Europe which sought to expand its research and experience in the field. To date, incomparable literature has been produced in this field. Over time, this literature has become a reference source for modern Alevism studies.

Although these studies are partially objective, the ambassadors, clerics, travelers, and researchers who wrote them could not escape the influence of the educational, cultural, and religious political perspective from which they came. This accumulation, which was transferred to the present over time, was transmitted to other generations and formed a tradition of perception. Alevism, which was condemned to vicious circles such as sectarianism, left-wing radicalism, etc., was included in the script of studies that aimed at politicization, marginalization, and conceptual distortions by separating it from the religion of Islam. But at the same time, the changes in knowledge and methods produced by each period were

reflected in this literature. In this context, the research products on Alevism have formed the information infrastructure in politicization and orientation activities. This long-standing interest of the Europeans eventually allowed the emergence of new concepts and some evaluations from their own perspectives.

Due to the lack of systematic theology of Alevism and its structure as a mythological theological understanding based on oral literature and traditions, no consensus could be reached on the definition. As a natural result of this, Alevism operates with the belief that it is in a race to be defined by different people and groups, and each one of them is the right one. Thus, Alevism is an emotional state where everyone can speak and even feel themselves in absolute truth. As a method, we tried to examine the leading controversial concepts with their current counterparts in a concrete way, so that they can find concrete answers in the minds of researchers.

In addition, we have tried to deal with the works that set the agenda in the past and today. Thus, it will reflect the general view of the controversial concepts of Alevism. This situation of Alevism has attracted the attention of orientalist researchers (George White, Irène Mélikoff, Marcus Dressler, Hans Lucas Kieser) in the historical process, and they have shown interest in this field with political, ideological, religious, and other motives. While doing this, they preferred to use the concepts found in the history of Christianity and Judaism in the field of Alevism. These researchers have used the historical understanding and patterns of their cultures, such as Christianity and Judaism, to which they originally belonged, in interpreting Alevism. All these approaches prevent the correct perception of Alevism and lead to an environment of mental confusion and chaos. It has caused Alevism to move away from the scientific understanding it deserves.

Keywords: Kalam, Alevism, Bektashism, Heterodoxy, Ortodoxy, Cyncretism.

Giriş

Batılı araştırmacıların, dünyanın her bölgesindeki dinî topluluklar konusunda bilgi ve fikir üretimleri, bilim tarihine damgasını vurmuştur. Özellikle Alevîliğin de kapsama dâhil edildiği Yakın Doğu dinî topluluklar araştırmalarında en baskın problem, oluşturulan terminoloji, yani bu çalışmalarda kullanılan terimler bütünüdür. Konuyla ilgili olarak Georg Elwert, “Alevism in Turkey Comparable Religious Communities” başlıklı konferansının¹ sonuç kısmında extremist, Senkretistik ve sekt gibi kavramların patlamamış birer el bombası olduğunu ifade etmektedir. Yani şüpheli bir terminoloji mevcuttur. Benzer şekilde kullanılan kült, sect, religion, senkretik, community (topluluk), faction (hizb) ve minority (azınlık) gibi kavramların niteliği ve kapsamı belirsizdir. Özellikle Alevîlik için din, azınlık, separatist (ayrılıkçı), mistik ve sekt gibi kavramlar bilinçli ya da bilinçsiz şekilde yanlış kullanılmaktadır. Üstelik bu yanlış kullanımların, bazı araştırmacılar ile basın tarafından yaygınlaştırılarak popüler deyimler hâline getirildiği görülmektedir.

En temel mesele, araştırmalarda terminoloji birliği sağlanmalıdır. Elbette her din ve mezhep kendine has bir olgudur. Dinler ve mezhepler kendilerini farklı kelimelerle ifade edebilirler. Bu durum, yaşanan olgunun varlığını değiştirmez. Metotları uygulamada farklılaşma olmaktadır. Disiplinler arası araştırma, bütüncül ve kapsayıcı olmalıdır. Ancak çoğu zaman araştırmacılar, tek taraflılık tuzağına düşmekten kaçamamaktadırlar. Örneğin incelenen bir dinî grubun veya tarikatın tahlili esnasında, bölgede yer alan dini düşünce de dikkate alınmak zorundadır. Terminoloji problemi, yani kavramların objektifliği ve bilimselliği büyük önem taşımaktadır.

¹ Georg Elwert, “Switching of We Group Identities: The Alevi as a Case Among Many Others”, *Alevism in Turkey and Comparable Syncretistic Religious Communities in the Near East in the Past and Present* (Berlin: Brill Publishing, 1997), 68.

Terminoloji, çalışmanın çıkış noktasını, araştırmanın yönünü metot ve kuramsal çerçevesini belirlemektedir. Dolayısıyla yanlış kavram ve tanımlamalar kendiliğinden bir manipülasyon riski taşımaktadır.

Tarih boyunca sosyal bilimlerde insanlar, karşılaştıkları sorunların çözümünde çeşitli bilgi yöntemlerini kullanmışlardır. Bu bilgiye ulaşma yöntemleri başlıcaları; kişisel görgüler, deneyimler, tümevarım ve tümdengelimle dayalı akıl yürütmeler olmuştur. Bunun için öncelikle sorun belirlenir ve sınırlandırılır, elde edilen bilgi olgulara dayalı, nesnel ve mantıklı olmalıdır. Bilim, kuram geliştirmeye ihtiyaç duymaktadır. Bu kapsamda toplumlar ve doğa hususunda veri toplanır. Elde edilen her veri anlam taşımayabilir. Toplumların yaşadığı süreçleri anlamlandırılabilmesi için bilgi kırıntılarının birbiriyle ilişkilendirilerek ve düzenlenerek anlamlı bir hale getirilmesi gerekmektedir. Yaşanan olayları, olgulara ve kuramlara dönüştürmek gerekmektedir. Bilim faaliyetinin, hayatı ve diğer insanları etkilemesi sebebiyle, geliştirilen ilke ve kuralların ahlakî ilkelere de uygun olması gerekir.

Batı, çoğu zaman Doğunun zenginliklerini elde etmek gayesinin yanında milletlerinin dinini, dilini, kültürünü siyasi, ideolojik gerekçelerle araştırma yoluna gitmişlerdir. Bu süreç önemli şahısları öne çıkarmıştır. Özellikle bu alanda yıllardan beri oryantalist menşeli yabancı yazarların (Irène Mélikoff, Anna Marie Schimmel, Elise Massicard, Marcus Dressler, Hans Lucas Kieser, rahatlıkla spekülasyon yaparak gündemi belirlediği, yerli araştırmacıların da bu ithal gündemi tartışmak ve savunmaya geçmek gibi kısır döngü içinde yıprandığı bir manzara ortaya çıkmıştır. Maalesef yerli araştırmacılar, en başta dil yetersizliği, siyasi, sosyal korku ve diğer birtakım gerekçelerle bu alana gerekli ilgi ve özeni gösterememişlerdi. Buna bağlı olarak Alevî araştırmalarında metot ve yöntem başlığı altında yapılan çalışmalar, maalesef telif yerine, şerh ve haşiye çalışmaları yapılagelmiştir.

Bu kapsamda Alevî araştırmalarında gündem belirleyen, tartışmalı hususları, genel yöntem karakteristiklerini ve ortaya çıkan başlıca spekülasyonları ele almaya çalıştık. Bu yaklaşım çalışmamıza daha nesnel ve aktüel bir karakter kazandırmaktadır. Bu sebeple alandaki çalışmalara önemli bir katkı sağlayacağını ummaktayız. Bu çalışmamız Alevîlik Bektâşîlik alanında çalışma yapan araştırmacıların kaynaklarda karşılaştıkları kavram ve terminolojinin anlaşılması hususunda katkı sağlayacaktır.

2. Alevîlik Bektâşîlik Araştırmalarında Tanımlamaya Yönelik Kavramlar ve İlgili Problemler

Alevîliğin ne olduğu ile alakalı birçok tanımlamalar ve spekülasyonların olduğu bilinen bir hakikattir. *İslâm* tefekkürünün *beyânî*, *burhanî* ve *irfanî* olarak *tasnif edilen* üç ana bilgi yönteminde Alevîlik, irfanî gelenek içinde yer bulur. Alevîlik Vahdet-i vücûd merkezli tasavvufî-bâtınî karakteri hâiz bir yapı olmakla birlikte sistematik bir teoloji olmayıp, şifâhî ve mitolojik bir teolojik yaklaşımdır. Geleneksel yapısı, yazılı kaynak eksikliği sorunu ve bir tanım üzerinde uzlaşa sağlanamamış olması vb. sebeplerle, Alevîliğin ne olduğu hususunda herkesin söz söyleyebilme, konu hakkında spekülasyon yapabilme imkanı ortaya çıkarmıştır. Aşağıda, modern döneme gelindiğinde Alevîlik olgusunun anlaşılması ve araştırılması ile alakalı öne çıkan yaklaşımları

farklı başlıklar altında incelemeye çalışacağız. Çünkü her bir yaklaşım kendi öncülleri ve dinamikleriyle bir seçenek sunmak durumundadır.

2.1. Eisigesislik, Exesigesislik(tefsir)

Exesigesis ve eisigesis kelimeleri Grek kökenlidir. **Exesigesis (exegesis)**; Kutsal metni yorumlamak, tefsir etmek anlamlara gelir. **Eisigesis ise**; Kutsal metinleri, yazmaları şahsî bakış açısına, kendi dünya görüşüne göre yorumlama ve anlama tanımlamalarına karşılık gelmektedir². İslâm kültüründe; dinî metinlerin bâtinî ve tasavvufî yorumlara göre yapılan tefsirlerine mistik, işârî tefsir denilmiştir. Bu, metnin görünen anlamları dışında, daha derin ve gerçek anlamlarının bulunduğu inancına dayanan bir tefsir anlayışıdır. Bâtinî yorum ve tefsirler yanında hurûfî, cevr (şifrecilik) ve ebced hesabı³ gibi yöntemlerin de kullandığı görülmektedir.

Alevîliğin kaynaklarının belirlenmesi ve yorumlanması, Alevîliğin geleceği açısından çok önemlidir. Cem Vakfı yönetim kurulu üyesi Murat Şahin, “Günümüz Türkiye’indeki Alevîler **Eisigesislik, Exesigesislik** ile **Heretiklik** Arasında Bir Gel-Git Yaşıyor”⁴ başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Bu başlığı atan kişinin bir Alevî olması bakımından önem arz etmektedir. Murat Şahin, her iki şıkla alâkalı endişeler taşımaktadır. Birinci endişesini eisigesis yaparak, o inancın bireyleri papanın gözüne girebiliyor diyerek metinlerin ana geleneğe uygun bir açıklama çabasını, yaranma ve göze hoş görünme olarak ifade ediyor olmasıdır.⁵ İkinci endişe ise o, ana geleneğin hilâfına metin yorumlamasının kişiyi heretikliğe, dalâlete sevk edeceğini ifade etmesidir. Nitekim Alevîler’in, ana metinlerden bağımsız veya bağımlı algılamalar hususunda kafa karışıklığı yaşadıkları bir vâkiydir. Alevî araştırmalarında karşımıza çıkan emik ve etik kavramları antropoloji, halk bilim, sosyal ve davranış bilimleri araştırma alanlarında iki farklı görüşü temsil eder. Emik: Ele alınan sosyal toplumun veya grubun dünya görüşü açısından, algısına göre araştırmayı ele almaktır. Etik ise (bilim merkezli), araştırmacının görüşü yorumu, açıklamasının öne çıktığı metottur.⁶ Her iki metodun birlikte kullanıldığı durum en verimli olanıdır. Çünkü yöntem seçimi, Alevîliğin tanımını da belirlemektedir. Bu hususta disiplinler ve bilimler arası uygun yöntemler kullanılması gerekmektedir.

Sönmez Kutlu; “Alevîliğin herkesin kabul edeceği, ağyarını mâni, efradını câmi bir tanımını yapmak mümkün değildir. Çünkü tarih boyunca dinciler, tarihçiler, şairler, edebiyatçılar, fırka ve mezhepleri inceleyen makâlât yazarları, bu kavrama farklı anlamlar yüklemiştir.”⁷Demektedir. İslâm düşünce tarihinde, diğer dinî düşünce ve akımları ilk defa ele alan bilim dalı, İslâm mezhepler tarihidir. Bu noktada, “Mezhepler tarihi yöntem bilimi nasıl olmalıdır?” sorusunun cevabını aramak niyetinde değiliz. Ancak İslâm mezheplerinin tasnifi ve sayısı ile ilgili olarak; “İslâm ümmeti yetmiş üç fırkaya ayrılacak. Sadece bir fırka (el-Fırkatü’n-Nâciye) kurtuluşa

² Hans Betz Dieter, *Religion Past and Present: Encyclopedia of Theology and Religion* (Leiden Press 2007), “Exesigesis”, 6/729-746. - Philip Babcock, *Webster’s New International Dictionary of The English Language of Merriam-Webster Dictionaries* (Newyork, 1957), “Exesigesis”, 170.

³ Metin Yurdagür, “Cevr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 7/215-218; Mustafa Uzun, “Ebced”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 10/68-70.

⁴ Murat Şahin (Cem Vakfı Yönetim Kurulu Üyesi), “Bitmeyecek Cami-Cemevi Tartışması”. Erişim 15 Ekim 2013.

⁵ Murat Şahin, “Bitmeyecek Cami-Cemevi Tartışması”.

⁶ Nilgün Çelebi, *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2001), 65-70.

⁷ Sönmez Kutlu, *Alevîlik Bektaşîlik Yazıları Alevîliğin Yazılı Kaynakları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), 15.

erecektir.”⁸ hadisi önem arz etmektedir. Bu rivâyetin İslâm dünyasının toplumsal algısında önemli etkisinin olduğu inkâr edilemez. Ethem Rûhi Fıġlalı, Henry Laoust’un “Fırkaların tarihi ile deġil, Sünnîlikten ne kadar uzak oluşları” hakkındaki eleştirel yaklaşımına da dikkat çekmiştir. Özellikle, İslâm Klasik Fırkalar Tarihi, siyasî, ekonomik ve toplumsal şartlarla irtibat kurulmaksızın, sadece karşı görüşe reddiye olarak kaleme alındığı hususunu da eleştirmektedir.⁹ Klasik kaynakların metot yaklaşımı, yüzeysel, sözlük karşılığını, metin dâhilinde açıklama yeterli gelmekteydi. Ancak hayatın dinamik karakteri gereği olarak yaşanan deġişimler ve süreçler, araştırmacıları farklı durumlara, yeni meydan okumalarla yüz yüze getirmiştir. Sadece klasik metinlere hâkim olmanın yeterli olmadığı hayat, insanoğlunun hayal edemediği yeni düzlemlere ve boyutlara ulaşmıştır. Artık konsepti oluşturan yaklaşımlar çok boyutlu, ideolojik ve aktör kavramlardır.

2.2. Senkretizm

Alevî nüfusunun Avrupa’ya adım atmasıyla beraber Alevîlik araştırmalarında sıkça karşılaşılan bir önemli başlık “Senkretizm” kavramı olmuştur. Bu kavramın tarihi geçmişine baktığımızda şunları söylemek mümkündür. Yunanlı düşünür Plutarch (MS.50-120) tarihte ilk defa Senkretizm’den bahsetmiştir. Giritliler ile yaşanan tehlike ve düşmanlıkları sebebiyle “Cryten” kökünden Cynretism kavramı ortaya çıkmıştır. Bu kavram modern mânada ilk olarak 1519 yılında Rotterdamlı Papaz Erasmus tarafından “teolojik görüş ayrılıklarını”¹⁰ ifade etmek için kullanılmıştır

Bununla beraber Senkretizm, dinî bir alanda birbirinden farklı unsurların karıştırılarak birleştirildiği ve bütün bu unsurların bağdaştırıldığı bir oluşumu yansıtır.¹¹ Senkretizm, farklı dinlerin birbirleriyle etkileşim kurması sonucunda çeşitli kültürel öğelerin, birbirine karışarak yeni bir oluşum meydana getirmesidir. Din deġiştirme sürecinde etkili olan faktörler; yeni ile eski arasında benzeşen unsurların birleştirilmesi, birbirine bağlanması, hâkim kültürün baskısı ve diğerine etkisi, toplumlar arasında yaşanan farklı alanlardaki iletişim sonucu ortaya çıkan oluşumların tamamı, bu Senkretizm terimi ile özetlenebilir.

Batılı araştırmacıların öncülüğünde Batı kökenli dinî kavramlar birebir analogi yapılarak İslâm’a uyarlanmıştır. Günümüzde “Senkretizm” kavramı popüler bir kullanıma ulaşmış olsa da bunun niteliği ve tanımı hususunda görüş ayrılıkları mevcuttur. Konuyla ilgili olarak Alman araştırmacı Carsten Colpe gerek yatay bakış açısından gerek dikey bakış açısından olsun net bir Senkretizm kalıbı olmadığını¹² söylemektedir. Alevîlik araştırmacıları bu kavramı ısrarla kullanmalarına rağmen, Senkretizmin evsâfı hususunda müşterek ve tutarlı bir görüşe sahip değillerdir. Aslında Senkretizm, İslâm öncesinde ortaya çıkmış ve kendisine her dönemde farklı anlamlar yüklenmiş, olan bu kavram, önce politik sebeplere dayalı olarak ortaya çıkmış, daha sonra dinî alana

⁸ İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, terceme ve şerheden Haydar Hatipoğlu (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1982), “Kitâbü’l-Fiten”, II/1321-23.

⁹ Ethem Rûhi Fıġlalı, *Günümüz İslâm Mezhepleri* (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı, 2008), 33.

¹⁰ Dieter Hans Betz, vd., “Syncretism”, *Religion Past and Present: Encyclopedia of Theology, and Religion* (Leiden: Brill, 2007), XII/419.

¹¹ Dieter Hans Betz, vd., “Syncretism”, *Religion Past and Present: Encyclopedia of Theology, and Religion* (Leiden: Brill, 2007), XII/415-422.

¹² Carsten Colpe, *The Phenomenon of Syncretism and Impact of Islam, Syncretistic Religious Communities in The Near East* (Leiden: Brill, 1997), 35-49.

yansıtılmıştır. Bu da Senkretizm'in politik mi, yoksa dinî bir muhâlefet anlamına mı geldiği sorusunu gündeme getirmektedir. Charles Stewart, kavramın aşağılayıcı (pejoratif) yönünün XIX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktığını, bu bakımdan da ötekileştirici (othering) ¹³ bir kavram olduğunu belirtir.

Carsten Colpe'ye göre, Tahtacılar, Kızılbaşlık, Bektaşîlik ve Şemsiyye gerçek olmayan, sahte (spurious) bir Senkretizmdir. Çünkü bunlar İslâm'la iç içedirler; çifte role sahiptirler. Birlikte karşılıklı iş birliği yaparlar; hattâ İslâm'a katkıda da bulunup İslâm için değer üretirler. Hindistan'daki Müslüman Brahmanlar, Bohoras Momnas ve Alevîler için yarı senkretik demek bile çok uzak bir ihtimaldir. Ancak Dürzî, Nusayrî, Yezîdî ve Ehl-i Hak toplulukları, doktrin, âdet ve karakterleri bakımından gerçek senkretikdir. Çünkü onlar, İslâm öncesi döneme ait Antik bir senkretizmi geliştirerek günümüzde de devam ettirirler. Şayet İslâmî şartlar altında kendini mükemmeliyete ulaştırmış bir senkretizmden söz edilecekse, bu olsa olsa yalnızca Sihizm'dir.¹⁴

2.3. Heterodoksi ve Ortodoksi

Senkretizm kavramından sonra, konuyla ilgili olarak en çok dikkat çeken diğer kavramlar Heterodoksi ve Ortodoksi olmuştur. Heterodoks kelimesi, Fransızca'dan Türkçe'ye geçmiştir.¹⁵ Kavramın İslâm ile ilgili ilk kullanımı *Pierer's Universal-Lexikon* 1857 sözlüğünde görülmüştür.¹⁶ Heterodoks kelimesi Hıristiyan terminolojideki anlamına bakılmadan hemen kolaylıkla akademik sahada kullanılır hâle gelmiştir. Sünnîlik, kilise gibi Ortodoksi paydasına: Alevîlik ise Heterodoksi paydasına yerleştirilmektedir. Böylece Batı tarihinin yaşamış olduğu bütün gerilim ve negatif anlamlar İslâm toplumlarına da dikte edilmiştir. Oysa her kavram kendi kültürel şartları içinde algılanmalıdır. Ortodoksi ve Heterodoksi bir diktonomidir. "Diktonomi" ise dualite, ikilik, iki karşıt gruba bölünme anlamlarına gelmektedir. Diktonomi önermelerinde birinci ve ikinci kavramlar birbirini olumsuzlamaktadır. Bu yaklaşım sonucunda Alevîlik, kendi târihî dinamiklerinden ve teolojik niteliklerinden uzak bir konumda algılanmaya zorlanmıştır. Bilgi felsefesine göre bilginin gündelik gerçekliğe olan yakınlığı ve birlikteliği, bilimsel bilgiyi oluşturur. Dolayısıyla ön kabullere dayalı kavramlar, gerçekliği görmeyi engelleyecektir. Alevîliğe biçilen Heterodoksi gömleği, Alevîliğin sosyal, kültürel ve târihî boyutlarını görmezden gelerek Alevîliği sadece teolojik boyuta indirgemıştır. Böylece Alevîlik, Ortodoksi ile Heterodoksi arasındaki geleneksel diyalektik gerilimine mârûz kalmıştır. Bu kavramların yarattığı determinasyon Alevîliği farklı bir mecrâya sürüklenmeye zorlamıştır.

Ortodoks ve Heterodoks kavramları yüksek derecede sosyopolitik ve siyâsî geçmişe sahiptir. Her ikisinin tarihî mücadelesinde "Heterodoksi" daha eşitlikçi ve özgürlükçü iken; "Ortodoksi" daha katı, kuralcı ve geleneksel bir görünüm arz eder.¹⁷ Bu iki kavramın çıkışı Hıristiyan tarihten kaynaklanmıştır. Konuyla ilgili olarak Henderson; Hıristiyan heresiografisi kadar daha iyi bilineni ve örgütlüsü yoktur. Diğer dinler içinde en çok heresiografi üreten din Hıristiyanlıktır. Hatta İslâm

¹³ Charles Stewart, *Syncretism/Anti-Syncretism The Politics of Religious Synthesis* (London: Routledge, 1994), 4-6.

¹⁴ Colpe, *The Phenomenon of Syncretism and Impact of Islam*, 48.

¹⁵ Türk Dil Kurumu, "Heterodoks" (Erişim 15 Kasım 2012)

¹⁶ Udo Simon - Robert Langer, "The Dynamics of Orthodoxy and Heterodoxy. Dealing with Divergence in Muslim Discourses and Islamic Studies", *Die Welt des Islam* 48 (2008), 283.

¹⁷ Janina Karolewski, "What is Heterodox About Alevism", *Die Welt des Islams* 48 (2008), 434-456.

geleneğinde 72 fırka ile ifade edilmesine rağmen, nicel bakımdan Hıristiyanlığın gerisindedir. Gerçek mânada Heresy'nin sadece Hıristiyanlık'ta bulunmaktadır.¹⁸ İslâm ve Hıristiyan gelenekleri bu noktada birbirinden oldukça farklıdır. O halde bu konuda İslâm ile Hıristiyanlığı aynı paydalarda eşitlemek mümkün gözükmemektedir.

Gibb; "Ortodoksi ile alâkalı genel göstergeler olmasına rağmen, her bir doktrini diğerinden kesin ayırıcı ölçütler bulunmadığını çünkü her tarikatın kurucusunun bütün görüşlerini bilmek yeterli değildir. Bu husus çok ince ve hassastır. Tasavvufun bireysel deneyime dayalı karakteri sebebiyle değişkenlik ve esneklik arz eder. Ortodoksi alanında ortaya konulan karakterlerine rağmen tasavvûfî oluşumlar, oldukça esnek bir yapıya sahiptirler. Başlangıçta Heterodoks olan birçok tarikat, sonunda Ortodoksluğun önde gelen tarikatlarından biri olmuştur. Örneğin Safevîlik, Fars bölgesini Şiîleştirilmiş ve Ortodoks bir tarikata dönüşmüştür."¹⁹ Buradaki tanımlamaların izafi olduğunda şüphe yoktur. Kime göre Ortodoks kime göre değil sorusu önemlidir. Safevîlik ana gövdeye göre hiçbir zaman Ortodoks olmamıştır. Ama Şii blok açısından bakıldığında zamanla merkeze geldiği söylenebilir.

2.4. Miras (Kalıntı) Teorisi

Bir dine, kültüre ait nitelik ve karakterlerin zamanla diğer din, kültürde devam etmesine ve birbirlerinin devamı olduğunu savunan bu teoriye *Kalıntı teorisi(survivors, cults)*²⁰ adı verilmektedir. Diğer başka dinlere ait unsur ve niteliklerin, senkretistik dinlerce kendi bünyesine mâl edilerek devam ettirildiğini ifade eder. Ancak böyle bir yaklaşımda herhangi bir benzeşim durumunda, selef halefini senkretik gruba sürükleyecektir. Böylece bu türden her dini grup veya topluluğu "mirasyedi, kalıntı" pozisyonuna mahkûm olacaktır. Amerikalı Protestan misyoner George E. White, kaleme aldığı, "Survivals of Primitive Religion Among the People of Asia Minor (Anadolu Halkları Arasında İlkel Din Kalıntıları)", "Some Non-Conforming Turks (Bazı Uyumsuz Türkler)", "Saint Worship in Turkey (Türkiye'de Azizlere İnanç)"²¹ adlı makalelerde "Semitik bakış açısıyla İslâmiyeti ve Hıristiyanlığı incelemiştir. Alevîliğin, İslâm dışı, başka bir dinin kalıntısı olduğunu savunmuştur. İngiliz arkeolog W. M. Ramsay, çalışmalarında Anadolu'da yaşayan nüfusu ele aldığı "Türkiye'nin Atalarına Borcu" ifadesiyle geçmişe ait birçok kalıntı, eserin ve hatta âdetlerin Müslüman Türkler tarafından sonradan sahiplenildiği ve İslâm boyasıyla boyandığını²² iddia etmiştir.

¹⁸ John Henderson, *The Construction of Orthodoxy and Heresy: Neo-Confucian, Islamic, Jewish, and Early Christian Patterns* (New York: State University of New York Press 1998), 3-5; Heresiografi gelenek bağlamında dört ana din vardır: Erken dönem Hıristiyanlık, Sünnî İslâm, Rabinik Yahûdilik, Neo Konfüçyüzün Cheng-Chu ekolüdür. Bununla beraber Bu dört dinin ortodoksi ideolojileri geleneklerinin gelişimleri eşit olmamıştır. (bkz. Henderson, 4)

H. A. R Gibb, -Bowen Harold, *Islamic Society and the West; a Study of Impact of Western Civilization on Muslim Culture in the Near East: Islamic Society in the Eighteenth Century* (London: Oxford University Press for the Royal Institute of International Affairs 1971), 200.

George White, "Survivals of Primitive Religion Among The People of Asia Minor, Faith and Thought", *Journal of the Transactions of the Victoria Institute (Philosophical Society of Great Britain)* 39 (1907), 146-66.

²¹ George White, "Saint Worship in Turkey", *The Moslem World* 9 (1919), 9-18; "Some Non-Conforming Turks", *The Moslem World* 8 (1918), 242-248.

²² William M. Ramsay, *Muhammedan Races of Asia Minor, Impressions of Turkey: During Twelve Years Wanderings* (London: G.P. Putnam's Sons, 1897) 80-85.

Ancak bu makalelerin oluşturduğu genel manzarayı ilk gören kişi İngiliz araştırmacı Frederick William Hasluck olmuştur. Onun bu amaçla kaleme aldığı “Heterodox Tribes of Asia Minor (Küçük Asya’nın Heterodoks Kabileleri)”²³ başlıklı makalesi kayda değer bir çalışmadır. Hasluck, Alevîliğin gayr-ı İslâmî olduğunu savunmuş hem Alevîliği hem de Bektaşîliği heterodoks kategorisine dâhil etmiş, bunun gayr-ı İslâmî, hattâ eski dinlerin kalıntısı ve devamı olduğunu iddia etmiştir. O, Türk-İslâm kültürünün ürettiği Alevîlik-Bektaşîliği, Yezîdîlik ve Nusayrîlik gibi İslâm inancıyla alâkalı olmayan dinlerle aynı kefeye koyarak, aralarında organik ve coğrafi bağ olduğunu iddia etmiştir. Özellikle Hasluck’un eserlerinde Hristiyanlık bakiyelerinin İslâm’da özellikle Alevî ve Bektâşîlikte devam ettiği tezini ısrarla vurguladığı çift karakterlilik, simbioizm vb. kavramları işleyişinde temelde Ramsay’in etkisi görülmektedir. Bundan sonra Hasluck, bu alanda kendisinden sonraki araştırmacılar için yeni bir okul olmuştur.

Târihsel olarak Senkretizm kavramı Heteredoksi kavramından daha öncedir. Ancak kullanım yaygınlığı bakımından Heterodoksi daha ön plana çıkmıştır. Fakat zamanla Alevîlik ile beraber Heterodoksi kullanımında karşılaşılan tepkiler sonucunda popülaritesini kaybetmiştir. Bundan sonra Heterodoksiye alternatif bir kavram olarak Senkretizm kullanımı yaygınlaşmaya başlamıştır. Senkretizm, Heterodoksiye nazaran daha yumuşak bir karakter arz etmektedir. Üstelik bu kavram aşağılayıcı bir çağrışım da içermemektedir. Böylelikle Sünnî İslâm’ın “Ortodoksi” sıfatının baskısından uzaklaşabilmiştir.

Senkretizm çalışmalarında en çok dikkati çeken husus, senkretizm nerede başlayıp nerede sona erdiği, sınırının olup olmadığı sorularıdır. Bununla ilgili olarak Rus araştırmacı Yuri Stoyanov, Osmanlı döneminde Balkanlar’da Hıristiyan-İslâm Senkretizminin, hem Hıristiyan hem de İslâm Heterodoksinin farklı ortamlarda ve farklı şekillerde kendini gösterdiğini, Ayrıca Hıristiyan Heterodoksisinin, Ortodoks olmayan İslâmî topluluklarında da kendisini gösterdiğini²⁴ vurgulamıştır. Birçok araştırmacı sadece İslâm’a olan etkiden bahsederken Stoyanov’un onlardan farklı olarak karşılıklı bir Senkretizmden söz etmesi dikkat çekicidir.

Günümüzde Alevî alanında dikkat çeken önemli Alman araştırmacılardan Marcuss Dressler’e göre, târihsel olarak bakıldığında tüm dinlerin Senkretik oluşumlar olmasına rağmen, bu tanımın bütün dinler için kullanışlı görülmemesi, belli din söylemlerinin hâkimiyetine işaret ettiği kanaatindedir. O, Heterodoksi ve kalıntı temelli Senkretizm söylemlerinin kök, öz ve tanımı net olan sınırlar ile ilgili varsayımlara dayandığını, bu varsayımların sık sık bilinçli veya bilinçsiz, belirli teolojik ve milliyetçi söylemlerin içine yerleşip, önyargılar taşıyarak eleştirel târih çalışmalarının karşısında ciddi bir engel hâline geldiğini belirtmiştir. O, özellikle de Fuad Köprülü’nün Senkretizm kurgusunu eleştirmektedir. Nitekim Köprülü’ye göre; İslâm öncesi kalıntılar, Türkler arasında doğal bir şekilde devam etmektedir. Bu kalıntılar, bazen eski karakterlerini gizlerler. Köprülü ”Ortodoks” ile “Heterodoks” kavramlarını ele alırken “eski” ve

²³ David Shankland, *Archaeology, Anthropology and Heritage in the Balkans and Anatolia: The Life and Times of F. W. Hasluck 1878-1920* (İstanbul: İsis Press 2004); Frederick William Hasluck, “Heterodox Tribes of Asia Minor” , *Royal Anthropological Institute Journal* (London: Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland 1922), V/51; Frederick William Hasluck, “Ambiguous Sanctuaries and Bektashi Propaganda.” *The Annual of the British School at Athens* (Cambridge: British School at Athens, Cambridge University Press 1913), 94-119,

²⁴ Yuri Stoyanov, “Early and Recent Formulations of Theories for a Formative Christian Heterodox Impact on Alevism”, *British Journal of Middle Eastern Studies* 37/3 (Oxfordshire: Taylor & Francis, Ltd., 2010), 267.

“yeni” karakter olarak ele almaktadır. Köprülü’nün Senkretizm algısı, iki farklı dinî gelenek arasındaki üstü kapalı ayrımdır. Birinci tür, temel dinler ve çekirdek gelenekler Ortodoksdir; İslâm, Hıristiyanlık ve Şamanizm gibi. Söz konusu temel dinler, çeşitli otantik şekillerde anlaşılır. İkinci tür dinler ise, târihî ve ontolojik olarak başat rol oynayan dinlerin devamıdır. Bunlara “Heterodoksi” denir. Oluşum sürecinde temel dinler, bu ikincil dinlerde kendini gösterir ve devam ettirir. Zâten bu dinler, zamana dayanıklı sınırlara hâizdirler. Bu ikincil kategoride (Senkretizmde) otantiklik ve orijinallik neredeyse yoktur. Köprülü’nün senkretizm anlayışı özcü (essentialist) bir anlayıştır. Eleştirel araştırmayı engelleyen normatif bir taraflılık içerir²⁵ şeklinde eleştirilerde bulunmaktadır. Kanaatimizce Köprülü’nün bu yaklaşımı Alevî Bektâşî çalışmalarında özellikle Oryantalist cenahın dikte etmeye çalıştığı metodolojiye bir alternatif sunmaktadır.

Alevîlik ve Senkretizm tartışması bağlamında Niyâzi Öktem’in “Anadolu Alevîliğinin Senkretik Yapısı” başlıklı bildirisi,²⁶ söz konusu tebliğin sunulduğu sempozyumda tartışmalara sebep olmuştur. Öktem, Alevîğin, Sünnî İslâm karşısında Heterodoksi olduğunu, Heterodokslukta ve Ortodokslukta devletin ve ideolojinin rolünün bulunduğunu belirtip, Ortodoksluğun “doğru yol”, Heterodoksluğun ise “anayoldan sapma” olduğunu ifade etmiş, devleti Ortodoks, diğerini Heterodoks olarak ele almıştır. Mehmet Said Hatipoğlu ve Ömer Faruk Harman, Öktem’i bu konuda eleştirmişlerdir. Çünkü İslâmî meselelerin ele alındığını; ama Ortodoksluk ve Heterodoksluk gibi kavramların Hıristiyanlık kavramları olduğunu söylemişlerdir. Bu tartışmaya Ahmet Yaşar Ocak da İslâm literatüründe şu ana kadar Alevîliği belirtebilecek kavramlaştırmaların yapılamadığını, “Heterodoks” ve “Ortodoks” gibi kavramların kullanılmasının bir zorunluluktan kaynaklandığını ileri sürerek katılmıştır. Öktem, bu kavramların yerine hangi kavramların ikâme edilmesi gerektiğini sorarak, tartışmacılarından kavram önermelerini istemiştir.

Tam bu noktada Cemal Kafadar, konuyla ilgili olarak XI ve XV. yüzyıllar Anadolu ve Balkanlar’ın dinî târihini ele alırken “metadoksi” yani “doksilerin” ötesinde bir kavramdan bahseder. Doksi olmayan (doxy-naive) ve doksi fikirli olmayan, aynı zamanda Ortodoksiyi titizlikle tanımlamaya ve uygulamaya çalışmayan bir devlet anlayışının birleşimidir.²⁷ demiştir. Böylece Kafadar, Öktem’in “devleti Ortodoks, Alevîliği Heterodoks gösteren” iddiasını çürütmektedir. Kafadar’a göre, devletin Ortodoksi karakteri olmadığı gibi baskıcı, kuralcı ve dayatmacı politikası da yoktur. Aksine o, devletin kucaklayıcı ve kabullenici bir yapıda olduğunu belirtmektedir. Diğer taraftan Kafadar, kurulu-düzenlenmiş bir Ortodoksiye zıt herhangi bir hareketi veya işareti hemen Heterodoksi olarak görmenin de yanıltıcı olduğunu belirtir. Ona göre sınırları çok keskin, bir hemen adımla girilip, çıkılabilen bir Ortodoksi de bulunmamaktadır.

Alevîliğe bir başka yaklaşım algısı da; “Alevîlik, Sünnîliğin zıttıdır” tezidir. Bu tez, Osmanlı Şah İsmail siyasî mücadelesi kapsamında, özellikle Alevîliğin siyâsi tartışmalara çekilmeye çalışıldığı bir noktadır. Bu noktanın mesnetsizliği ile ilgili olarak Cemal Kafadar, Anadolu’nun XIII-XIV.

²⁵ Marcus Dressler, “How to Conceptualize Inner-Islamic Plurality/Difference: 'Heterodoxy' and 'Syncretism' in the Writings of Mehmet F. Koprulu (1890-1966)”, *British Journal of Middle Eastern Studies British Society for Middle Eastern Studies Bulletin* 37/3 (2010), 246.

²⁶ Niyazi Öktem, “Anadolu Alevîliği'nin Senkretik Yapısı” *Tarihsel ve Aktüel Boyutlarıyla Türkiye’de Alevîler-Bektâşîler ve Nusayrîler Milletlerarası Tartışmalı Toplantı* (İstanbul: Ensar Neşriyat 1997).

²⁷ Cemal Kafadar, *Between Two Worlds, Construction of the Ottoman State* (California : University of Berkeley, 1995) 76.

yüzyıllardaki dinî manzarasının tanımlanması noktasında, Sünnî/Şîî kategorizasyonun sunduğu seçenek ve içeriğin yetersiz olduğunu belirtir. Hattâ, daha fazlasının gerektiğini ifade eder. Bunların içinde Alevîlik kendine has özel bir inanç barındırdığı için, Heterodoks olarak tanımlansa bile, yine de Şîîliğe dâhil edilemez. Ona göre “Ortodoks” ve “Heterodoks” kavramları Sünnîlik ve Şîîlik mezheplerine indirgenemez.²⁸ O, Alevîliğin vücût bulduğu dönemde henüz Ortodoksluk veya Heterodoksluk kavramlarını destekleyecek veriler bile ortada yokken, modern araştırmacıların geçmiş dönemin şartlarını dikkate almadan, ezbere ve birtakım önyargılarla hüküm verdikleri kanaatindedir.

Alevîlik alanındaki çalışmalarda önemli ve saygın bir yere sahip olan Irene Melikoff, Heterodoksi ile Senkretizm kavramını paralel bir şekilde kullanmış,²⁹ bu kavramları Alevîler arasında popüler kılmıştır. Dressler, Melikoff'un³⁰ Alevîlik tezinin temelinde Alevîliğin İslâmlaşmış bir Şamanizm ve Senkretizm olduğunu, Türk milliyetçiliği yaptığını ve öğrencisi Ocak'ın bunu devam ettirdiğini öne sürmektedir.³¹ Aynı müellif, yine Melikoff'un Alevî-Bektaşî geleneğini homojenleştirici bir tavır içinde olduğunu, “Kızılbaş-Alevîlik” şeklindeki kavram ikilisinin Bektaşîlik ile retorik birleşmesi sûretiyle “Alevîlik-Bektaşîlik” şekline dönüştürdüğünü söylemekte, milliyetçi bir eğilim sunduğu için onu eleştirmektedir. Şamanist kalıntılar olgusu Köprülü'nün eserlerinde bir motif olarak göze çarpmasına rağmen bulanık kalmıştır. Mélikoff ise çalışmalarında Alevî ve Bektaşîlik'teki bu tip kalıntıları “İslâmlaşmış Şamanizm” olarak somutlaştırarak yola çıkar. Mélikoff'un metodolojisi, kullandığı kuramsal yapı ve tezinin temelinde yatan Şamanizm, senkretizm ve nihai olarak din kavramlarıyla ilgilidir³² şeklinde değerlendirmektedir.

Senkretizmin bilim dünyasında genel seyrini ele alırken, 1995 yılında Berlin'de “Günümüzde ve Geçmiş Dönemde Türkiye'de Alevîlik ve Yakın Doğudaki Karşılaştırmalı Senkretistik Dinli Topluluklar Sempozyumu”³³ adıyla bir sempozyuma, “Senkretizm kaygısı ve beklentisi” damgasını vurmuştur. Batılı araştırmacıların genelinde hâkim olan Alevîliğin bir senkretizm olduğu genel paradigmasına rağmen, Alman araştırmacı Colpe, “Senkretizm Fenomeni ve İslâm Vurgusu” başlıklı sunumunda, Alevîliğin bir Senkretizm olamayacağını, aksine Alevîliğin bizzat İslâm'la iç içe olup karşılıklı etkileşim halinde ve birbirine katkıda bulunduğunu³⁴ savunmuştur.

²⁸ Kafadar, *Between Two Worlds*, 76.

²⁹ Irene Melikoff, *Hacı Bektaş; Efsânenen Gerçeğe* (İstanbul: Cumhuriyet Kitap Kulübü, 1998); “L'İslam Heterodoxe en Anatolie: non-Conformisme-Synretisme-Gnose”, *Turcica* 14 (1982) 140-153; I.Mélikoff, ‘L'İslam Hétérodoxe en Anatolie: Non-Conformisme-Syncrétisme-Gnose, in *Turcica* 14 (1982) 142-152 (İstanbul: Reprints in Sur Recherches sur l'İslam populaire en Anatolie, ISIS Press, 1992)

Uyur İdik Uyandırdılar, çev., Turan Alptekin (İstanbul: Demos Yayınları, 1993) 44; Melikoff, Irene, *Kırkların Cemi'nde*, çev. Turan Alptekin (İstanbul: Demos Yayınları, 2007), 20.

³⁰ Melikoff, “L'İslam Heterodoksia en Anatolia”, 142-154.

³¹ Dressler, “How to Conceptualize”, 16.

³² Markus, Dressler, “Irene Melikoff'un Mirası: Metodolojiye Dair Bazı Düşünceler”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırması Dergisi* 52 (2009),13-20; Dressler, “How to Conceptualize”, s. 16.

³³ Krisztina Kehl vd., “Alevism in Turkey and Comparable Syncretistic Religious Communities in the Near East in the Past and Present”, *Collected Papers of the International Symposium Berlin 14-17 April* (Leiden: Brill, 1997), 40.

³⁴ Carsten Colpe, “*The Phenomenon of Synretism and Impact of Islam, Syncretistic Religious Communities in The Near East*” (Leiden: Collected Papers of the International Symposium Berlin, 1997), 48.

2010 yılında *British Journal of Middle Eastern Studies*³⁵ dergisinde, *Heterodox Movements in Contemporary İslâmic World: Alevîs, Yazidis and Ahmadîs* özel sayısı İngiliz David Shankland'ın editörlüğünde yayımlanmıştır. Bu çalışmada genel manzaraya İngiliz Oryantalist ekolünün Heterodoksi yaklaşımı damgasını vurmuştur. Batılı çalışmaların genel karakteri Heterodoksi, Ortodoksi tezleri ekseninde tektipleştirici paradigma gözlemlenmiştir. Özellikle bu çalışmalar Oryantalist yaklaşımın oldukça ideolojik, önyargılı bir akım olduğunu ortaya koyması bakımından önemlidir.

3. Tarih Yazımı ve Tarihçilik

Alevîlik tarihi çalışmalarında Ahmet Yaşar Ocak, tarih yazımı yöntemi bakımından en etkili kişilerden biridir. Ocak, Alevîliği araştırmacılar, gazeteciler, entelektüeller, diğer siyasi gruplar ve dernekler arasında yaşanan gerilimin dışında, farklı bir şekilde ele almaya çalışmıştır. O, Alevîliği yıllardır yaşanan birtakım politik ve diğer tartışmaların dışında tutarak, farklı bir çerçevede algılamaya gayret etmiştir. Ocak, politik bağlam dışına çıkarak araştırmacıların Alevî kimliğini, Senkretik bir din olarak ele almaları gerektiğini önermiştir.

Ocak, Fuat Köprülü'nün ve *Türk Yurdu*'nun: "Alevîlik, Orta Asya İslâm öncesi Şamanizm'inin devamıdır" düşüncesini tenkit eder. Ocak bu düşüncenin temelini de XIX. yüzyılda Hıristiyan misyonerlerine bağlar. Ocak'a göre Alevîlik, Senkretik bir meseledir. Dolayısıyla Alevîlik; Şîilik, İslâm, Şamanizm, Budizm, Hıristiyanlık ve diğer dinlerin bir Senkretizmidir; Araştırma süreçlerinde Alevîliğin bünyesindeki ideolojik unsurlar ise asla dikkate alınmamalıdır. Ocak'ın bu Senkretik yaklaşıma dayalı düşüncesi, birçok araştırmacıyı peşinden sürüklemiştir. Eran Livni,³⁶ Ocak'ın bu yöntem önerisiyle metodolojik sorunları çözemediğini, zira XX. yüzyılın erken dönem Türk milliyetçileriyle aynı şeyi yaptığını, bunun yerine Türk ulusal kimliği paralelinde gelişen bir Alevî kimliğini; Türkiye'nin sosyopolitik bir kontekste oturan ulus devlet sürecinde ele almanın uygun olacağını düşünmektedir. Çünkü böyle bir yaklaşım, araştırmacılara daha kavramsal bir çerçeve sağlayarak, onların bilgi bakımından evrilmelerini sağlayacağını³⁷ ifade etmiştir.

Livni, Ocak'ın kullandığı yöntemi şöyle tasvir eder: Ahmet Yaşar Ocak, Alevîliği ideolojik yaklaşımdan korumak için, farklı kaynaklardan beslenmiş bir "fenomen" olarak Senkretizm sunan heterojen bir yaklaşım olarak tasvir eder. Ancak Alevîlik, farklı din, kültür ve ilkelerden etkilenmiştir. Dolayısıyla ona göre Ocak, bu sorunu çözememiştir. Livni, Ocak'ın ideolojiden uzak, siyasi kanaatlerden bağımsız bir metod hedeflediği düşüncesindedir. Livni bu konuda iki engelden söz eder. Birincisi, "Alevî kimdir, kim değildir?" sorusuna verilen standart bir cevap yoktur. İkincisi Alevî terimi, önce batı Hıristiyanlarınca ardından Türk milliyetçisi Seküler düşünce mensuplarınca kullanılmaya başlanmıştır. Öyleyse araştırmacıların Alevîliğin tanımlamasını yaparken târihî kaynaklardan hareket etmeleri gerekmektedir.

Eran Livni'nin Ocak'a yönelik bu eleştirisinde haklı olduğunu düşünüyoruz. İnsana dair din, yaşam, sosyal olguları incelerken, içinde hayat bulduğu öğeleri ve gerçeklikleri dikkate almamak

³⁵ David Shankland, "Heterodox Movements in the Contemporary Islamic World: Alevîs, Yazidis and Ahmadîs", *British Journal of Middle Eastern Studies*, 37/3 (London: Taylor & Francis Ltd., 2010).

³⁶ Eran Livni, İsrail kökenli Amerikalı araştırmacı, Indiana Üniversitesi öğretim görevlisidir. "Rûhi Su" konulu yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

³⁷ Eran Livni, "Alevî Identity in Turkish Historiography" (Erişim 10 Eylül 2016)

mümkün değildir. Bu sosyal bilimlerin gerçekliğine aykırıdır. Alevîlik, folklorik ve târihî öğelerden bağımsız değildir. Laboratuvar şartlarında Alevîlik çalışması yapmanın ne kadar gerçekçi olacağı tartışmalıdır. Ayrıca senkretizm kavramının beraberinde getirdiği spekülatif kirlenme riski her zaman göz önünden tutulmalıdır. Çünkü senkretizm kalıbına sokulmaya çalışılan dinî topluluklar zamanla bu süreçte tipleştirilme riski kaçınılmaz olmaktadır.

Alevîliğin târihî sosyal gerçeklikten izole edilerek ele alınması mümkün görünmemektedir. Bununla beraber tarihi objektif olarak ele almak önemlidir. Bu kez karşımıza Alevîliğin yaşamış olduğu tarihî-siyasî süreçlerin nasıl algılanacağı sorusu çıkar. Livni³⁸ bu bağlamda bazı eleştiriler getirmektedir: Araştırmacılar historiographical (tarih yazımı) metot yerine, historical (Tarihî)³⁹ çalışmalara yönelmişlerdir. Bu durum ise, ideolojik olmayan metotların gelişimini engellemektedir. Böylece araştırmacılar, Alevîliği ulusal kaygı ve heveslerle ele almışlardır. Bu durumda metinler ve şifâhî veriler, artık târihî veriler olmayacağı gibi, aksine birer politik çalışma hâline gelecektir. Kanaatimizce Livni'nin tespitleri ve yaklaşımı isabetlidir. Buna benzer bir eleştiri Alevî kesiminden de gelmektedir. Onlara göre İlahiyat kökenli araştırmacılar, Alevîlik çalışmalarını tamamen dinî önyargı ve beklentilerle yapmaktadırlar.⁴⁰ Bu durum, samimiyet ve gerçekçilikten uzaktır. Ahmet Yaşar Ocak⁴¹ on yıl önce sunmuş olduğu tarihî yaklaşım içeren tebliğinde, Türk araştırmacıların Alevîliği sadece İslâm ve Türkiye kontekstinde ele almalarını eleştirmiş, bu konunun Sünnîlik ve seküler ideoloji arasında bir mücadele cephesi olarak görülmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Alevîlik ve Alevîliğe mensup kitlelere, Cumhuriyet döneminde Kemalist düşüncenin etkisiyle, devletin menfaatleri ve ülkenin birliğinin muhafazası adına, çeşitli baskılar yapılmıştır. Türkiye'de bu süreçte dinî kimlikler, 1970 sonuna kadar görünmez olmuş, 1980 sonrasında ise durum değişmiştir. Sünnî entelektüeller, Türk toplumunun yeniden İslâmlaşması gerektiğini savunmaya başlamış; seküler entelektüeller ise, bunlara cevaben uzlaşmanın ve laikliğin anahtarı olarak Alevîliği sunmuşlardır.⁴²

Sönmez Kutlu, Alevîliğin yazılı kaynaklarına yeterli ilgi ve alâka gösterilmemesini, olayın sadece siyasî mücadeleye indirgenmesini eleştirmektedir. Bu durumda Alevîliğin sadece siyasî bir çatışma ekseninde ele alınması bilimsel olmayacaktır. Kutlu'ya göre Alevîliğin ne İmâmîyye ile ne de İsmâîlik'le aynîleştirilmesi doğru değildir. Maalesef, şimdiye kadar bu olguyu, Safevî Şîîliği'nin gölgesinde veya Şâh İsmâîl ile Yavuz Sultan Selim arasındaki iktidar mücadelesi çerçevesinde ele almak, konunun pek çok boyutunun ihmâl edilmesine ve Alevîliğin Sünnî aleyhtarlığı üzerinden yeniden kurgulanmasına sebep olmuştur. Kutlu'ya göre bunun sonucu Anadolu'nun neredeyse her köşesine yayılan bir edebiyat görmezden gelinmiştir,⁴³

³⁸ Livni, "Alevi Identity in Turkish Historiography".

³⁹ Kubilay Aysevener, *Tarih Felsefesi* (İstanbul: Cem Yayınevi, 2003), 14; Ahmet Şimşek, *Tarih Nasıl Tarih Yazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji* (İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2011), 495; İlber Ortaylı, *Tarih Yazıcılık Üzerine* (Ankara: Cedit Neşriyat, 2009), 232.

⁴⁰ Hüseyin Aygün, "Hüseyin Aygün'den Zorunlu Din Dersi Raporu, Zorunlu Din Derslerinden Hâkim Sünnîliğe: İlahiyatçı, Müftü ve Din Hocalarının Eliyle Alevî Çocuklarına Yapılan Kıyım ve Zulüm Üzerine" (Erişim 21 Kasım 2014).

⁴¹ Yaşar Ocak, "Alevîlik ve Bektaşîlik Son Yayınlar Üzerinde Genel Bakış ve Biraz Gerçekler", *Tarih ve Toplum* 16/91 (Temmuz 1991), 20-2; 16/92 (Ağustos 1991), 51-5.

⁴² Orhan Türkdogan, *Alevî-Bektaşî Kimliği: Sosyo-Antropolojik Araştırma* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1995), 60; Abdülkadir Sezgin, *Sosyolojik Açından Alevîlik-Bektaşîlik* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 81-82.

⁴³ Sönmez Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları: Alevîliğin Yazılı Kaynakları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), 9.

Alevîlik metinleri hakkında her bir Alevî dernek, grup, lider, acaba ne düşünmektedir? Her lider veya dedenin farklı görüş sunması ne kadar doğru olur? Alevîlik kaynaklarının netleşmesi acaba bir tehlike midir? vb. soruların, aslında bizzat Alevîlerce tartışılması ve irdelenmesi gerekmektedir. Her bir Alevî'nin kendine yakın hissettiği ve bildiği kavramları, Alevîliğe ekleme çabasında olduğu görülmektedir. Bunun için sık sık anakronizme başvurulmaktadır. Sözü edilen bu problem günümüzde özellikle bir kısım Alevî toplumunda tam anlamıyla bir spekülasyon konusu hâline gelmiştir. Alevîliğin kendisinden çok sonraları dünyada ve Avrupa'da ortaya çıkmış olan; **Laik, ulusal, demokratik-inanç, sosyalist, hümanistik-din, emekçi ve devrimci gibi birçok kavramın kasıtlı önyargılı bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde Alevîlik kavramının etrafına ilâştirildiği görülmektedir. Burada sayılan her bir kavram, kökenleri ve asıl kontekstleri görmezden gelinerek, Alevîliğe uyarlanmaktadır. Alevîlik teolojisinin geleceği ve sağlığı açısından bu tür yaklaşımlar oldukça zararlıdır. Bundan başka Alevî-Sünnî geriliminden nemalanan ve Sünnî düşmanlığını Alevîliğin varlık sebebi olarak gören bazı kesimler de bulunmaktadır. Konuyla ilgili olarak** Ethem Rûhi Fığlalı, "Türkiye'mizde maalesef Alevî-Sünnî ayrımını doğurdular. Alevîler'in küskünlüklerini, itilmişliklerini istismar ederek onları solculuk, sosyalizm ve benzeri aldatmacalarla avuttular ve avutuyorlar. Onları aynı dine mensup Sünnî kardeşlerine düşman etmeye uğraştılar ve uğraşıyorlar demektedir."⁴⁴

Alevîlik çalışmalarının oturduğu zemin büyük önem arz etmektedir. Görüldüğü üzere Alevîlik, spekülâtif bu tür tartışma zemininden bir an önce kurtulmalıdır. Benzer şekilde David Shankland; "Cumhuriyet kurulduğundan beri düzenli olmasa da Alevîliği keşfetmeye yönelik çeşitli çabaların olduğunu, son yirmi yılda zaman zaman Alevîliğin kötü imajını düzeltmeye yönelik birçok çalışma yapılmıştır. Genel olarak araştırmacıların iddiasının, yıllardır otoritelerin ve medyanın ciddi bir çoğunluk teşkil etmelerine rağmen onların görmezden geldiği yönünde olduğu kanaatinde. O, araştırmacıların Alevîliğin kötü imajı hususunda şikâyet etmekte olduklarını, Türk akademisyenlerin, Alevîliğin, Türk tarihindeki yerini anlatmadıklarından, aksine kendi politik düşüncelerine uygun, önyargıları sebebiyle onların gerçek kimliklerini yansıtmadıklarından şikâyet etmektedir."⁴⁵

Alevîlik ile ilgili çok çeşitli cenahlarda farklı algıların oluştuğu bir gerçektir. Bunları saymak gerekirse, Milliyetçi Alevî yazarların Alevîliği; Kemalist laiklik olarak; milliyetçi Sünnî yazarların da; Türklük ve Sünnîlik'le ilişkili gösterme çabasıdır. Hümanist yazarlarca; Alevîlik, dinî olmayan evrensel bir aşk; komünist yazarlarca ise, "Marksist bir materyalizm" olarak nitelenmektedir. Yukarıda sayılanlardan başka Alevîlik, tarihî bağlamda İslâm ile Orta Asya Şamanizmi arasında bir sentez konumundadır. Nitekim bu görüş, en çok tercih edilendir. Ocak, Alevîliğin başka dinlere özellikle Şamanizm'e ve Şiîliğe indirgeme çabalarından kaygı duymakta ve bu tezi çürütmeye çalışmaktadır. Ocak, Alevîliğin Şîa'ya indirgenmesini reddeder. Ona göre Alevîlik, Şiîlik değildir. Şiîliğin iki önemli motifi Hz. Ali ve On İki İmâm sevgisidir. Bu motiflerin Alevîliğe girişi, XIII. yüzyıl ile XVI. yüzyılda Safevîler'in Anadolu'da Osmanlı karşıtı propaganda yapmalarına dayanır. Çünkü Alevîlik, Zerdüştilik, Maniheizm ve kadim kültürlerden çeşitli motifleri de üstünde taşır.

⁴⁴ Ethem Rûhi Fığlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri* (Ankara: Selçuk Yayınları, 1993), 242.

⁴⁵ David Shankland, "Anthropology and Ethnicity: The Place of Ethnography in the Alevî Movement"; Tord Olsson, *Alevî Identity* (İstanbul: İstanbul Swedish Research Institute, 2002), 15-23.

Livni, Alevîliği ele alış tarzı ile ilgili olarak tarihî ve politik özdeşleştirme hususunda Türk araştırmacılardan iki örneği eleştirmektedir. Bunlar Baki Öz ve İlyas Üzüm'dür. O, bu iki yazarın tarih kanıtını kendi argümanlarını güçlendirmek yönünde kullandıklarını iddia etmektedir. Baki Öz,⁴⁶ Alevîler hakkında XVI-XIX. yüzyıllar arasını kapsayan Osmanlı belgelerini ele almış, Osmanlı otoritesinin Alevîliği yargılayan ve kötüleyen yönlerini yansıtan kaynakları toplamıştır. Ancak o, kaynak yaklaşımında Alevî veya Alevîlik yerine fesatçı, Râfîzî ve Kızılbaş gibi anahtar kelimeleri bulmayı yeğlemiştir. Livni, bu yazarın metinlerden hareketle Alevîliği tanımlama noktasında yetersiz kaldığını ve bu kaynakların bugünkü modern Türkiye Alevîliği'ni yansıtabilmesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir.⁴⁷ Livni, ikinci olarak İlyas Üzüm'ü⁴⁸ eleştirmektedir: Ona göre İlyas Üzüm, metot olarak Alevîler'in coğrafi dağılımlarını ve nüfuslarını keşfetmeye çalışmıştır. Bunun için de o, nüfus sayımı ile seçim sonuçlarını ele almıştır. Ancak Alevîlik, nüfus kayıtlarında bir din olarak kayıtlı değildir. Nitekim söz konusu kayıtlarda Alevîler, "Müslüman" olarak geçmekte ve buna istinaden spekülâtif şekilde Türkiye nüfusunun %10 ila % 20'si arasında değişime farz edip, bu duruma göre Alevîler'in nüfuslarının 7,5 milyon ile 15 milyon arasında bir yekün olduğu varsayılmaktadır. Livni, Üzüm'ün; "Alevî kimdir?" sorusunun bir ölçütü olmadığını ifade etmektedir. Üzüm'ün metodunun da problemliliğini, çünkü 1950'lerdeki Alevî nüfusu ile 1990 nüfus sayımındaki sonuçların farklı olduğunu belirtmek gerektiğini söylemektedir. Livni'ye göre şehirleşme ve göç, Türkiye'nin demografik yapısını değiştirmiştir. Üzüm'ün çıkarımında bulunduğu Türkiye Birlik Partisi⁴⁹ ise seçimlerden iki yıl sonra kapanmıştır.⁵⁰ Livni, bu iki örneği eleştirerek, söz konusu araştırmacıların metotlarının yanlış ve yetersiz olduğunu bildirmiştir.

3.1. Oryantalizm, Arkeoloji, Antropoloji ve Sosyoloji

Avrupalı gezginler, genel olarak klasik arkeolog, kısmen de Oryantalist olmaları nedeniyle, Hıristiyanlığı İslâm'dan daha iyi biliyorlardı. Ayrıca İslâm toplumu hakkında yeterli bilgiye sahip değillerdi. Elleriindeki ölçüt sadece Hıristiyanlık öğretileriydi. Hıristiyan mezheplerinin ayrılıkları İslâmî mezheplere göre daha belirgindi. Müslümanların bölünmüşlüklerini Hıristiyan etkisine bağladılar. Bu yöntemin sonucunda oluşan algıya göre, geçmişin Hıristiyan olan toplumu, artık yarı Müslüman'dır. Böylelikle arkeoloji teorisi, yerini antropolojiye bırakmış oldu. Bu teorinin vardığı nokta dinî kanıtlara dayalı olarak, Anadolu'daki Heterodoks kabilelerin, dönüşmüş Hıristiyanlar olduklarını savunmak olmuştur. Günümüzdeki İslâmlaşmış topluluklar, aslında Türk öncesi döneme ait yerli toplumlardır. Bunun da en önemli enstrümanı Antropoloji bilimi olmuştur. Bu bilim, fizikî beden ölçütleri ile daha da özelden kafatası biliminin (kranoloji)

⁴⁶ Baki Öz, *Alevîlik ile İlgili Osmanlı Belgeleri: Fermanlar, Beratlar, Fetvâlar, Lahiyalar, Mektuplar, Vakıfnameler, Mahkeme Tutanaqları, Mühimme Defteri Kayıtları, Vakâyinâmelerden Parçalar* (İstanbul: Can Yayınları, 1995).

⁴⁷ Madde 22 (Catch-22): Problemlili bir durumda tek çarenin, meselenin kendi içinde ve özünde olan bir durum ya da kural tarafından engellenmesi manasındadır. Sol Steinmetz, *Webster's Desk Dictionary* (New York: Gramercy Books, 1996), "Catch-22", 65.

⁴⁸ İlyas Üzüm, *Günümüz Alevîliği* (İstanbul: İSAM 1997).

⁴⁹ Türkiye Birlik Partisi (TBP), 1966-1981 arasında etkinlikte bulunan siyâsî parti olup, Alevî kökenli bir grup siyâset adamı tarafından 17 Ekim 1966'da Birlik Partisi (BP) adıyla kuruldu. Genel Başkanlığa Hasan Tahsin Berkman getirildi. Partinin amblemi Ali'yi simgeleyen bir aslanla, onun çevresinde On İki İmâmı temsil eden on iki yıldızdan oluşuyordu.

⁵⁰ Livni, "Alevi Identity in Turkish Historiography", 3.

verilerine dayanarak, Alevî toplulukların geçmişteki Hristiyan ataların hem fiziksel hem de kültürel varisleri hükmüne varmaktaydı.

Alevîlik araştırmalarında Batılı otoritelerin zihin dünyasına egemen olan ve târihsel olarak ilk akla gelen kavramlardan birisi de oryantalizmdir. Araştırma alanı önceleri oryantalizm kapsamında, arkeoloji, antropoloji, tarih ve linguistikten ibaretti. Bundan sonra zamanla Sosyoloji bilimi bu alanda kendini göstermeye başladı.

Oryantalistler, metot olarak konuları özelleştirip spesifik olarak ele alırken; sosyologlar genelleme eğilimindedirler. Oryantalist tarihçiler, kesin metot ve yaklaşımları kullanma konusunda isteksizdirler. Bu şüpheli yaklaşım, birçok doğruyu yanlış olarak sonuca bağlamaktadır. Onların bu özelleştirme eğilimleri, her bir durum hakkında kendine has yargı kurmaları, onların gerekli genellemeleri yapmalarına engel olmaktadır. Batı'da iki ana unsur olarak, sosyologlar ve Oryantalist eğilimli tarihçiler göze çarpar. Bununla beraber tam manada disiplinler arası araştırma kendini gerçekleştirememiştir. Bu iki disiplin arasında iletişim kopukluğu da mevcuttur. Bunun en temel sebebi de araştırmacıların farklı perspektifler ile bilimsel geçmişlere sahip olmalarıdır.⁵¹ Metot farklılıkları, Oryantalist tarihçiler ile sosyologların birbirleriyle olan iletişimini de zorlaştırmaktadır. Çünkü sosyologlar, hipotez ve teoriler kurmaktadır. Sosyoloji, doğa bilimleri gibi kurallar, düzenlilik ve fenomen arar. Sosyal bilimler, doğa bilimlerinden daha farklıdır ve spekülasyonlara açıktır. İstisnaî durumlar oldukça fazladır. Fakat onlar istisnayı, kanun olarak görürler. Bunlara rağmen birçok teorinin yanlışlığı ortaya çıkmıştır. Her din, kendi sistemine sahiptir ve kendi içinde mezhepleri mevcuttur. Benzer şekilde her din benzer niteliklere sahiptir. Ancak kendisini farklı kavramlarla ifade edebilir. Bu noktada özellikle sosyologlar, Alman Sosyolog Weber'in "İdeal Tip"⁵² metodunu kullanmayı yeğlemektedirler. Özellikle Avrupa'da Alevîlik ile ilgili sosyoloji çalışmalarda Webercilik temel hareket noktası olmuştur. Böylece Alevî tasavvufî, hakikî-dinî karakteri örtülerek, folklorik bir karaktere dönüştürülmeye çalışılmaktadır. Weberci sosyolojik yaklaşım metodu, **multikültüralizmin** en önemli aracı olmuştur.

Dinî topluluk ve grupların araştırılmasında yazılı kaynakların yanında kimi zaman daha fazla önem arz eden olgu, sözlü kaynaklardır. Alevîlik'te de şifâhî kültür önemli bir yere sahiptir. Ancak sözlü gelenekler, araştırmacılar tarafından gerekli ilgiyi görememiştir. Birçok kültür ögesi, yaşanan çeşitli savaşlar ve problemler yüzünden kayda geçirilememiştir. Herhangi bir kültürü incelerken şifâhî kültür ile kitâbî kültürün birlikte ele alınması oldukça önem arz etmektedir. Yazıya geçirilme şansı bulamayan durumlar, olaylar, sözlü gelenekte bir deyimde, hikâyede, şarkıda birtakım izler bırakmış olmalıdır. Bu ve benzer muhtemel sebeplerle ilk defa Batı dünyasında "Oral History" (Şifâhî Târih) olarak tercüme edebileceğimiz bir alan kurulmuştur. Bu

⁵¹ Konuyla ilgili yapılan çalışma ve konferanslarda tarihçiler ile sosyologlar göze çarpmaktadır. Her iki gruba ait çalışma karakteristikleri oldukça farklı ve belirgindir.

⁵² Weber, ideal tip kavramı bkz., Doğan Özlem, *Max Weber'de Bilim Ve Sosyoloji* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2001), 170.

alanda “A Society for Iranian Oral Studies”⁵³ adlı kurumu örnek verebiliriz. Hollandalı Martin Van Bruneissen⁵⁴ bu konuda önde gelen isimlerdendir.

Alevîlik araştırmalarında sözlü gelenek ve edebiyat çok önemli bir yere sahiptir. Sözlü edebiyat, bu eşsiz niteliğinin yanında, iç ve dış risklere de maruzdur. Bu sebeple en erken sürede kayıt alınması, orijinalliğin teminatı olacaktır. Bu alandaki en önemli tehlike, iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla birlikte, yerel unsurların küresel saldırı altında kalmasıdır. Küreselleşme ve popüler kültür marifetiyle otantik topluluk ve öğeler kolaylıkla kirlenmeye, unutulmaya ve sonucunda kaybolmaya maruz kalacağı ortadadır.⁵⁵

Sonuç ve Değerlendirme

Avrupa’ya göç eden Alevî nüfus zamanla Batılılar’ın dikkatini çekmişti. Böylece Alevî toplumunu entegre ve asimile etme hedeflerini gerçekleştirme faaliyeti de başlamış oldu. Alevîliği, Batı tarihinden gelen kavram ve kalıplara (senkretizm, heterodoksi vb.) zorla dahil etmek suretiyle, yeniden bir yorumlama ve dizayn sürecine girilmiştir.

Batılı araştırmacılar, ana dinlerin bütününe ait her bir topluluk ve grubu azınlık kapsamına sokmaya çalışmaktadırlar. Bu yaklaşım, oldukça keyfi ve bilimsel olmayan bir tutumdur. Batılı araştırmacılar, kendi istekleri doğrultusunda hedeflerini Makyavelist bir mantıkla tanımlamaya kalkışmaktadırlar.

Senkretizm felsefesi ile Yakındoğu ve Ortadoğu’daki dinî toplulukların varlığını yeniden belirleme ve şekillendirme faaliyetlerini devam ettirmektedirler. Avrupa ölçeğinde, kendi ülkelerine dahil olan toplulukları, joker “diaspora” kavramıyla bağlı olduğu ana bütünden kültürel ve manevî bağlarından kopartarak yalnızlaştırmaya ve çaresizliğe mahkûm etmektedirler. Ardından multi-kültüralizm metoduyla değerlerini grileştirerek, yeniden dizayn yoluna gitmektedirler. Buna göre Batı gelecek kırk-elli yıl içinde Alevîlik düşüncesini yeniden üreten, şekillendiren, yön veren bir konuma yükselecektir. Bu süreç yerli araştırmacıları, hatta Alevîlere rağmen Alevîliği, farklı bir mecrâya itme riski taşımaktadır.

Türk akademisyenler, Batının ithal kavramlarını tarihî, sosyal gerçekliklerini ve orijinalindeki negatifliği göz ardı ederek, onları tamamen descriptif (tanımlayıcı) birer kavram olarak algılamaktadırlar. Alevîlik araştırmaları hususunda yerli araştırmacılar, Alevîler, ellerinde tuttıkları inisiyatif, farklı niyetler taşıyan kurum ve şahıslara kaptırmamalıdır. Bu alanda kendini gösteren, yön veren kavram ve tanımların tekrar ele alınarak ortak bir dilin ortaya koyulması hayati önem taşımaktadır.

⁵³ Iranian Oral History Project, http://ted.lib.harvard.edu/ted/deliver/home?_collection=iohp (10.04.2014)-The *Oral History Journal* (1974), Bruneissen Van, The Yezidi Oral on İraqi Kurdistan, International Oral History Association, (Erişim 10 Nisan 2014).

⁵⁴ Martin Van Bruneissen, *Kürtlük, Türklük, Alevilik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri* (İstanbul: İletişim Yayınları 2000).

⁵⁵ Hamzeh’ee Fariborz M. Reza, *Methodological Notes On İnterdisciplinary Research, Syncretistic Religious, Communities* (Berlin 1995), 101-119.

Kaynakça

Aygün, Hüseyin. “Hüseyin Aygün'den Zorunlu Din Dersi Raporu, Zorunlu Din Derslerinden Hâkim Sünnîliğe: İlâhiyatçı, Müftü ve Din Hocalarının Eliyle Alevî Çocuklarına Yapılan Kırım ve Zulüm Üzerine”. Erişim 21 Kasım 2014. <http://dersimnews.com/alevilik/2014-11-22/huseyin-aygunden-zorunlu-din-dersi-raporu>

Livni, Eran. “Alevi Identity in Turkish Historiography”. Erişim 10 Ekim 2016. http://www.academia.edu/817017/Alevi_Identity_in_Turkish_Historiography

Aysever, Kubilay. *Tarih Felsefesi*. İstanbul: Cem Yayınevi, 2003.

Bruneissen Van. “Iranian Oral History Project”. Erişim 10 Nisan 2014. <http://ted.lib.harvard.edu/ted/deliver/home?collection=iohp> - “The Oral History Journal, The Yezidi Oral on Iraqi Kurdistan, International Oral History Association”. Erişim 10 Nisan 2014. <http://www.iohanet.org/home/>

Colpe, Carsten. *The Phenomenon of Syncretism and Impact of Islam, Syncretistic Religious Communities in The Near East*. Brill Publishing, Leiden 1997.

Çelebi, Nilgün. *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2001.

Dieter, Hans vd. “Syncretism” *Religion Past and Present: Encyclopedia of Theology and Religion*. Leiden: Brill Publishing, 2007.

Dressler, Marcus. “How to Conceptualize Inner-Islamic Plurality/Difference: 'Heterodoxy' and Syncretism' in the Writings of Mehmet F. Koprulu (1890-1966)”. *British Journal of Middle Eastern Studies British Society for Middle Eastern Studies Bulletin* 37/3 (December 2010), 246-252.

Dressler, Markus. “Irene Melikoff'un Mirası: Metodolojiye Dair Bazı Düşünceler”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırması Dergisi* 52 (2009), 13-20.

Elwert, Georg. *Switching of We-Group Identities: The Alevis as a Case Among Many Others Alevism in Turkey and Comparable Syncretistic Religious Communities in the Near East in the Past and Present*. Berlin: Brill Publishing, 1997.

Fiğlalı, Ethem Rûhi. *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*. Ankara: Selçuk Yayınları, 1993.

Gibb, H. A. R - Bowen, Harold. *Islamic Society and the West; a Study of Impact of Western Civilization on Muslim Culture in the Near East: Islamic Society in the Eighteenth Century*. London: Oxford University Press, 1971.

Hamzeh'ee, Fariborz - M., Reza. *Methodological Notes On Interdisciplinary Research, Syncretistic Religious, Communities*. Berlin: 1995.

-*Syncretistic Religious Communities in the Near East Papers of the International Symposium*. 1997.

Henderson, John. *The Construction of Orthodoxy and Heresy: Neo-Confucian, Islamic, Jewish, and Early Christian Patterns*. New York: State University of New York Press, 1998.

Irene, Melikoff. *Hacı Bektaş; Efsâneden Gerçeğe*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 1998.

-*Uyur İdik Uyandırdılar*. çev. Turan Alptekin. İstanbul: Demos Yayınları, 1993.

- L'İslam Heterodoxe en Anatolie: non-Conformisme-Syncretisme-Gnose". *Turcica* 14 (1982), İstanbul: Reprints in *Sur Recherches sur l'İslam Populaire en Anatolie*. ISIS Press, (1992). 140-152.
- İbn Mâce. *Sünen- İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*. çev. Haydar Hatipoğlu. II Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1982.
- Kafadar, Cemal. *Between Two Worlds, Construction of the Ottoman State*. London: London Press, 1995.
- Karolewski, Janina. "What is Heterodox About Alevism". *Die Welt des Islams* 48/3-4 (2008), 434-456.
- Kehl-Bodrogi, Krisztina. *Alevism in Turkey and Comparable Syncretistic Religious Communities in the Near East in the Past and Present*. Collected Papers of the International Symposium Berlin: 1997.
- Kutlu, Sönmez. *Alevîlik Bektaşîlik Yazıları Alevîliğin Yazılı Kaynakları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.
- Livni, Eran. "Alevi Identity in Turkish Historiography". www.academia.edu. Erişim 10 Ekim 2016.
http://www.academia.edu/817017/Alevi_Identity_in_Turkish_Historiography
- Melikoff, Irene. *Kırkların Cemi'nde*. çev. Turan Alptekin. İstanbul: Demos Yayınları, 2007.
- Melikoff, Irene. *La Divinisation d'Alichezles Bektachis Alevîs, Aubanquet Desquarante: Exploration Au ceaurdu Bektachisme-Alevisme*. İstanbul: İsis Yayınları, 2001.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Tarihten Teolojiye İslâm İnançlarında Hz. Ali*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Alevîlik ve Bektaşîlik Son Yayınlar Üzerinde Genel Bakış ve Bazı Gerçekler". *Tarih ve Toplum* 16/91 (Temmuz 1991), 20-25; 16/92 (Ağustos 1991), 51-5.
- Ortaylı, İlber. *Tarih Yazıcılık Üzerine*. Ankara: Cedit Neşriyat, 2009.
- Öktem, Niyazi. *Anadolu Alevîliğinin Senkretik Yapısı*. İstanbul: Truva Yayınları, 2011.
- Öz, Baki. *Alevîlik ile İlgili Osmanlı Belgeleri: Fermanlar, Beratlar, Fetvâlar, Lahiyalar, Mektuplar, Vakıfnameler, Mahkeme Tutanakları, Mühimme Defteri Kayıtları, Vakâyinâmelerden Parçalar*. İstanbul: Can Yayınları, 1995.
- Sezgin, Abdülkadir. *Sosyolojik Açıdan Alevîlik-Bektaşîlik*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Shankland, David. *Anthropology and Ethnicity: The Place of Ethnography in the Alevi Movement*. İstanbul: İstanbul Swedish Research Institute, 2002.
- Shankland, David. "Maps and the Alevi: On the Ethnography of Heterodox Islamic Groups". *British Journal of Middle Eastern Studies* 37/3 (2010), 227-239.
- Simon, Udo-
- Langer, Robert. "The Dynamics of Ortodoxy and Heterodoxy Dealing with Divergence in Muslim Discourses and Islamic Studies". *Die Welt des Islam* 48 (2008), 273-288.
- Stewart, Charles. *Idiosynretic Etimology an Syncretistic Controversy, Syncretism/Anti-Syncretism*. London: Routledge Publishing, 1994.

Stonov, Yuri. "Early and Recent Formulations of Theories for a Formative Christian Heterodox Impact on Alevism", edit, Shankland David (British Journal of Middle Eastern Studies, Volume 37, Number 3 December, London: Routledge Publishing, 2010.

Şahin, Murat. "Bitmeyecek Cami-Cemevi Tartışması". Erişim 15 Ekim 2013.

<https://groups.google.com/forum/#!msg/peyikci/f4ynyWxHhcs/ijLRxPf65HqI>

Şimşek, Ahmet. *Tarih Nasıl Yazılır? Tarih Yazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011.

Steinmetz, Sol. *Webster's Desk Dictionary*. New York: Gramercy Books, 1996.

Türkdoğan, Orhan. *Alevî-Bektaşî Kimliği: Sosyo-Antropolojik Araştırma*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1995.

Türk Dil Kurumu. Erişim 15 Kasım 2012. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&qid=TDK.GTS.548058567f9798.97327379

Uzun, Mustafa. "Ebced". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/68-70. Ankara: TDV Yayınları, 1989.

Wakamatsu, Hiroki. "Batı'daki Alevî İncelemeleri: Oryantalizm ve Dinlerarası Dialog". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 20/2, Ankara: Türkiye Ekonomi ve Kültürel Dayanışma Vakfı, 2007.

Yurdağür, Metin. "Cefr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/215-218. Ankara: TDV Yayınları, 1989.